

Η ΔΙΑΛΕΚΤΙΚΗ ΕΞΕΛΙΚΤΙΚΗ ΤΡΙΑΔΑ ΚΑΤΑ ΤΗΝ ΝΕΟΠΛΑΤΩΝΙΚΗ ΔΙΑΝΟΗΣΗ

ΦΙΛΙΠΠΟΥ ΝΙΚΟΛΟΠΟΥΛΟΥ

Ἡ ἰδέα τῆς τριάδας ὡς φιλοσοφικῆς ἔννοιας ἢ ἀκόμη εἰδικώτερα ἢ τριμερῆς διαίρεση τῶν ὄντων ἢ τῶν ὑποστάσεων τοῦ κόσμου εἶναι μία ἰδέα γενικά γνωστὴ στὸν κόσμο τῆς Νεοπλατωνικῆς διάνοησης, ἀρχῆς γενομένης ἀπ' τὸν ἴδιο τὸν Πλωτῖνο.

Γιὰ τὸν Πλωτῖνο, ὡς γνωστό, τρεῖς εἶναι οἱ βασικὲς, μὴ ὑλικὲς ὄντολογικὲς βαθμίδες ἱεραρχικά: τὸ ἓν, ὁ νοῦς καὶ ἡ ψυχὴ. («Οὐ τοίνυν δεῖ ἀφ' ἑτέρας ἀρχὰς εἶναι, ἀλλὰ τοῦτο προστησαμένους, εἴτα νοῦν μετ' αὐτό καὶ τὸ νοοῦν πρώτως, εἴτα ψυχὴν μετὰ νοῦν· αὕτη γὰρ τάξις κατὰ φύσιν μῆτε πλείω τούτων τίθεσθαι ἐν τῷ νοητῷ, μῆτε ἐλάττω»). «Διότι δὲν πρέπει ν' ἀνατρέχουμε σὲ ἄλλες ἀρχές, ἀλλ' ἀφοῦ θέσουμε ὡς πρῶτο τοῦτο, τὸ ἓν δηλ., κατόπιν αὐτοῦ τὸν νοῦν κι ἐκεῖνο πού πρωταρχικά νοεῖ, στή συνέχεια πρέπει νὰ θέσουμε τὴν ψυχὴν μετὰ τὸν νοῦν. Διότι αὕτη εἶναι ἡ ὄντολογικὴ τάξις. Δὲν πρέπει νὰ θέσουμε στήν περιοχὴ τοῦ νοητοῦ οὔτε περισσότερες οὔτε λιγώτερες ἀρχές»¹). Ἐὰν πάλι θεωρήσουμε ὡς ἀφετηρία ἐκκίνησης ὄχι τὸ ἓν —διότι τὸ ξεχωρίζουμε ὡς εὐρισκόμενο «ἐπέκεινα τῆς οὐσίας», μὴ δεκτικὸ ὁποιασδήποτε ἱεράρχησης κι ὁποιουδήποτε ὀρισμοῦ ἢ προσδιορισμοῦ (Ἐννεάδες 5, 4ον κεφ.², «καθ' οὗ ψεῦδος καὶ τὸ ἓν εἶναι, οὗ μὴ λόγος, μηδὲ ἐπιστήμη, ὃ δὴ καὶ ἐπέκεινα λέγεται εἶναι οὐσίας») —, ἀλλὰ τὸν νοῦν (ἀντιστοιχία τοῦ Πλατωνικοῦ κόσμου τῶν ἰδεῶν), τότε σύμφωνα πάντα μὲ τὸ Πλωτινικὸ σύστημα οἱ ὄντολογικὲς ἱεραρχικὲς βαθμίδες εἶναι πάλι τρεῖς: νοῦς, ψυχὴ καὶ ὕλη ἢ ἀκριβέστερα ὁ ὑλικὸς κόσμος τοῦ ὁποίου οἱ μορφές ὑφίστανται ὕστερα ἀπ' τὴν ἐπενέργεια τῶν προηγουμένων βαθμίδων (Ἐννεάδες, Κεφ. «Περὶ τοῦ εἰ ποιεῖ τὰ ἄστρα», παρ. 17³: «νοῦς δὴ ψυχῆ δίδωσι τῇ τοῦ παντός, ψυχὴ δὲ παρ' αὐτῆς ἢ μετὰ νοῦν τῇ μετ' αὐτὴν ἐλλάμπουσα καὶ τυποῦσα, ἢ δὲ ὡσπερὶ ἐπιταχθεῖσα ἤδη ποιεῖ». Στὴν παραγρ. 18⁴ διαβάζουμε «εἰ δὴ ταῦτα ὀρθῶς εἴρηται, δεῖ τὴν τοῦ παντός ψυχὴν θεωρεῖν μὲν τὰ ἄριστα ἀεὶ ἰεμένην πρὸς τὴν νοητὴν φύσιν καὶ τὸν Θεόν, πληρουμένης δὲ αὐτῆς τὸ ἐξ αὐτῆς ἰνδαλμα καὶ τὸ ἔσχατον αὐτῆς πρὸς τὸ κάτω τὸ ποιοῦν τοῦτο εἶναι. Ποιητὴς οὖν ἔσχατος οὗτος ἐπὶ δ' αὐτῷ τῆς ψυχῆς τὸ πρώτως πληρούμενον παρὰ νοῦ, ἐπὶ πᾶσι δὲ νοῦς δημιουργός, ὃς καὶ τῇ ψυχῇ τῇ μετ' αὐτόν δίδωσι ὧν ἴχνη ἐν τῇ τρίτῃ. Εἰκότως οὖν λέγεται οὗτος ὁ κόσμος εἰκῶν ἀεὶ εἰκονιζόμενος, ἑστηκότων μὲν τοῦ πρώτου καὶ δευτέρου, τοῦ δὲ τρίτου ἑστηκότος μὲν καὶ αὐτοῦ, ἀλλὰ ἐν τῇ ὕλῃ κατὰ συμβεβηκός κινουμένου. Ἔως γὰρ ἂν ἢ νοῦς καὶ ψυχὴ, ὡσπερ, ἔως ἂν ἢ ἥλιος πάντα τὰ ἐπ' αὐτοῦ φῶτα».

Μὲ ἄλλα λόγια, ἡ ἔννοια καὶ ἡ κλιμάκωση τῆς τριάδας παραλλάσσει ἀνάλογα μὲ τὸ ποιά βαθμίδα θὰ θεωρήσουμε ὡς ἀφετηρία ἐκκίνησης τῆς νοητῆς ὄντολογικῆς διαδρομῆς. Ἡ κλιμακωτὴ ἱεραρχικὴ τριάδα κυριαρχεῖ, εἴτε περιοριστοῦμε ἀποκλειστικά στὸν κόσμο τοῦ νοητοῦ («Φῶς», «Ἥλιος» καὶ «Σελήνη» μὲ τὰ ὁποῖα ὁ Πλωτῖνος παρομοιάζει τὸ ἓν, τὸν νοῦν καὶ τὴν ψυχὴ), εἴτε ἀναφερθοῦμε γενικά σὲ ὅλο τὸν κόσμο πού ἀπορρέει ἀπὸ τὸ ἓν θεωρώντας τὸν ἓνα σύνολο διαβαθμισμένο

ανάλογα μέ τήν απόσταση κάθε όντολογικῆς ύπόστασης από τό «ἄρρητο» έν και περιλαμβάνοντας τήν περιοχή τοῦ νοητοῦ και τήν περιοχή τοῦ υλικοῦ. (Βέβαια ἡ ύλη εἶναι τό τρίτο ἐκεῖνο επίπεδο, στό ὁποῖο ἀπλά υπάρχουν «ἴχνη» τῶν προηγουμένων).

Σχετικά μέ τό εἰδικότερο νοηματικό περιεχόμενο τῆς Πλωτινικῆς τριάδας βάσιμα θά μπορούσε νά υποστηριχθεῖ ὅτι δέν πρόκειται γιά ἕνα ξερό και στατικό έννοιολογικό και ἀριθμητικό διαχωρισμό, ἀλλά γιά μιὰ δυναμική- διαλεκτική σύλληψη τῆς καθολικῆς όντολογικῆς κλιμάκωσης. Ἡ τριάδα ἀναφέρεται σέ όντολογικές βαθμίδες και οἱ βαθμίδες μεταξύ τους δέν εἶναι ξεκομμένες, ἀλλά ἀλληλοεπηρεάζονται και μάλιστα ὄχι τυχαῖα ἢ χωρίς κάθε φορά ἕνα πρόσθετο ἀποτέλεσμα, ἀλλά δημιουργικά και μέ πρωτοτυπία. Ἐκ τοῦ ἑνός ἀπορρέει ὁ νοῦς, μέσα στον ὁποῖον ὑπάρχει τό ἀρχέτυπο πρότυπο τοῦ κόσμου και στόν ὁποῖον μπορεῖ κανεῖς, ἄν φτάσει μέχρι ἐκεῖ νοερά, νά δεῖ ὄλα τά ὄντα τοῦ αἰσθητοῦ κόσμου ὡς «αἴδια έν οἰκεία συνέσει και ζωῇ», μέσα στόν ὁποῖον νοούμενο και νοοῦν, ὑποκείμενο και ἀντικείμενο ταυτίζονται. Ἐκ τοῦ νοῦ ἀπορρέει ἡ ψυχή, εἶδωλο αὐτοῦ και «εἶδος» σέ σχέση μέ αὐτόν. Ἀποτελεῖται ἀπό τήν «προτέρα» ψυχή και τήν «φύση» πού εἶναι στραμμένη πρὸς τήν ύλη. Ἡ ψυχή ἀποτελεῖ τήν ἐνδιάμεση κατάσταση μεταξύ νοῦ και ύλης και ὡς ἐπί μέρους μονάδες (οἱ ψυχές) ἐξέπεσαν στόν υλικό κόσμο ἀπό τήν ἐπιθυμία τους νά γίνουν ἀτεξούσιες. Τέλος στά ἔσχατα ὄρια τῆς ἀκτινοβολίας τῆς ψυχῆς ἐντοπίζεται ὁ υλικός κόσμος πού μοιάζει σάν τίς σκιές πού σχηματίζονται στά ἄκρα τῶν φωτιζομένων χώρων, «τό ἀληθῶς μή ὄν», πού μορφοποιεῖται ἀπό τίς ψυχές πού εἶναι φορεῖς τῶν ἰδεατῶν προτύπων τά ὁποῖα βρίσκονται στόν νοῦ.

Ἡ ἴδια ἐξάλλου θεωρία τῆς ἀπορροῆς σέ συνδυασμό μέ τήν θεωρία τῆς συνειδητῆς μέσω τῆς ἔκστασης ἐπιστροφῆς τῆς ψυχῆς στό έν, μέ τό ὁποῖο τείνει νά ταυτιστεῖ, περιέχει στόν κεντρικό της πυρήνα μιὰ τριαδική σύλληψη τοῦ ὑπαρξιακοῦ κύκλου. Πρῶτο στάδιο, τό στάδιο τοῦ Ἑπέρτατου «Ἄρρητου» ὄντος. Δεύτερο στάδιο, ἕνας κόσμος πού ἀπορρέει ἀπ' αὐτόν, εἶναι κατώτερος όντολογικά ἀπ' τήν ἀρχική θεϊκή πηγή προέλευσῆς του ἀλλά πού ἐμπεριέχει σ' ὁποιαδήποτε βαθμίδα του τά στοιχεῖα ἐκεῖνα πού ὄχι μόνο τόν συνδέουν μέ τήν ἀρχική θεϊκή πηγή, ἀλλά πού παράλληλα ἀποτελοῦν τόν «δυνάμει» πάντα μέτο ἀπ' τόν ὁποῖο ξεκινώντας κανεῖς κι ἀκολουθώντας μιὰ εἰδική ἐσωτερικευμένη διαδικασία μπορεῖ νά ἐπιστρέφει σ' αὐτή τήν πηγή, δηλ. τό έν. Σέ τρίτο στάδιο πραγματοποιεῖται ἡ διαδικασία τῆς ἐπιστροφῆς, και οἱ ψυχές, πού ἔχουν ἐκπέσει στό επίπεδο τῆς ύλης μορφοποιώντας την και δημιουργώντας τά σώματα, μέσα ἀπό μιὰ συνειδητή ἀντίστροφη πορεία ἀντιτιθέμενες στίς χαμηλές ροπές τῆς ύλης, ἡ ὁποῖα εἶναι και ἡ πηγή τοῦ κακοῦ, τείνουν νά ἐνωθοῦν μέ τήν Ἑπέρτατη και «Ἄρρητη» Ἀρχή.

Ἄς παρατηρηθεῖ ὅτι, ἄν και ἡ κατάταξη τῶν όντολογικῶν βαθμίδων και ἡ σύλληψη τῆς συνολικῆς διαδικασίας ἀπορροῆς και «θείας» ἐπιστροφῆς βρίσκεται μέσα σέ πλαίσια μεταφυσικά και ἰδεαλιστικά και δέν συνδέεται ἀκριβῶς μέ ἕνα ἀέναο ἐξελικτικό στοιχεῖο, ὡστόσο διέπεται ἀπό ἕνα πνεῦμα ἀκατάπαυστης κινητικότητας⁵. Και ἡ κινητικότητα αὐτή εἶναι δημιουργική («ἐπί πᾶσι δέ νοῦς δημιουργός» ἢ «τό ἔσχατον αὐτῆς (τῆς ψυχῆς δηλ.) πρὸς τό κάτω τό ποιοῦν τοῦτο εἶναι») ἢ κατατείνει στήν ὑπέρτατη ἐνωση και λύτρωση, ὁπότε χαρακτηρίζεται ἀπό

τήν τάση κατάκτησης ή άφιξης σέ όλοένα καί ανώτερα ύπαρξιακά επίπεδα. Κι έδω άκριβώς έπισημαίνεται τό πλούσιο διαλεκτικό στοιχείο σέ συνάρτηση όμως πάντα μέ μία σταθερή ένιστική, ιδεαλιστική κατεύθυνση ως προς τόν καθορισμό του έσχατου όντος⁶. Τό ίδιο διαλεκτικό πνεύμα, στό όποιο φυσικά φαίνεται καθαρά ή επίδραση τής διαλεκτικής του Πλάτωνα, είναι παρόν στον ειδικότερο τρόπο σύλληψης τής σωστής διαπαιδαγώγησης του άναζητητή τής αλήθειας. Είτε από σκοπιά μαθησιακής διαδικασίας, είτε από σκοπιά βιοματικής άναζήτησης —κι έχει ιδιαίτερη σημασία για τόν Πλωτίνο τό βίωμα, γιατί γι' αυτόν ή φιλοσοφία είναι τρόπος ζωής κι όχι άπλη θεωρία— ή άπόλυτη γνώση κατακτάται κατά βαθμίδες. Στην πρώτη περίπτωση ό σπουδαστής ξεκινά μέ τήν μουσική, συνεχίζει μέ τήν διαλεκτική καί σέ τρίτο στάδιο άναζητά τήν έκσταση για νά ένωθεί μέσα στην δική της κατάσταση μέ τό έν⁷. Στην δεύτερη περίπτωση ό άνθρωπος περνάει από τό πρώτο στάδιο τής «φυγής» καί «κάθαρσης» («Τί ούν φυγή; Θεῶ φύσιν όμοιωθῆναι. Τοῦτο δέ, εἰ δίκαιοι καί όσοιοι καί μετά φρονήσεως γενοίμεθα καί όλως έν άρετῇ» (Έννεάδες 1, 2, 1)⁸. «Έστι γάρ δή, ως ό παλαιός λόγος, καί ή σωφροσύνη καί ή άνδρεία καί πᾶσα κάθαρσις καί φρόνησις αυτή») στό στάδιο του έρωτος («Έρωσ δέ ένέργεια ψυχῆς αγαθοῦ όρεγομένης») για νά καταλήξει καί πάλι στό ανώτατο στάδιο τής έκστασης, όπου ή τάση για ένωση καί ταυτισμό είναι τάση για «άπλωση», κατάσταση δηλ. όπου κάθε ύπαρξιακή δίχαση κι αντίθεση έχει ξεπεραστεί, καί τό νοούν ύποκείμενο έχει φθάσει σέ κατάσταση άπόλυτης άπλότητας, ταυτισμένο μέ τό ίδιο τό έν⁹.

Η ιδέα τής τριάδας ύπάρχει άκόμη στην σκέψη του μαθητή του Πλωτίνου Άμέλιου, ό όποιος χωρίζει τόν νοούν σέ τρεῖς ύποδιαίρέσεις στό «όν», τό «έχον» καί τό «όρων» καί στή σκέψη του επίσης μαθητή καί βιογράφου του Πορφύριου, ό όποιος έντός του νοῦ διακρίνει τό είναι, τήν νόηση καί τήν ζωή.

Τέλος δέν θά ήταν ύπερβολή νά εκφράσουμε τήν άποψη ότι ή ιδέα τής τριάδας συναντάται επίσης στην θεωρία αρχαίων ανατολικών θρησκείων, π.χ. στον Ίνδοϊσμό καί σέ αρχαῖες ανατολικές φιλοσοφικές θεωρήσεις. (Η Ίνδοϊστική σύλληψη του Θεοῦ θέλει αυτόν τόν τελευταῖο τρισυπόστατο, μέ κάθε ύπόστασή του διακρινομένη από ένα ιδιαίτερο χαρακτηριστικό: Σίβα (ή πρώτη πηγή του παντός, καταστροφέας καί αναδημιουργός), Βισνοῦ (ή συντήρηση του κόσμου), Βράχμα (ό δημιουργός του υλικού κόσμου). Στην θεωρία του Βραχμανισμού, του Βουδισμού ή άκόμη καί τής Γιόγκα ύπολανθάνει πάντα ή σύλληψη μιᾶς τριαδικῆς ύπαρξιακῆς κατάστασης καί κίνησης. Στην αρχή πάντα τοποθετεῖται τό Ύπέρτατο Όν ή ή Παγκόσμια Ψυχή (Βράχμα). Ο κόσμος σάν σύνολο φαινομένων είναι μιᾶ άλλη κατάσταση όντολογικά κατώτερη κι άπατηλή, πού περιλαμβάνει όμως ύπαρξιακές μονάδες πού διαθέτουν κάτι (Άτμα) από τήν άπειρη παγκόσμια ψυχή. Η τρίτη κατάσταση είναι πάλι ή διαδικασία τής επιστροφῆς του «Άτμα» προς τό «Βράχμα». Ο άνθρωπος, πού είναι άπόλυτα άφοσιωμένος σ' αυτή τήν έσωτερική προσπάθεια καί πορεία, είναι ένας «γιούκτα» (συνδεδεμένος δηλ. μέσω μιᾶς ισχυρῆς έσωτερικῆς αυτοπειθάρχησης μέ τήν πορεία προς τό Θεῖον, ή τό ίδιο τό Θεῖον, πού δέν συλλαμβάνεται όμως κατά τρόπο ανθρωπομορφικό). Αυτός είναι κι ό ύπέρτατος σκοπός του πραγματικού Γιόγκι ή ενός Βουδιστή πού θέλει νά φτάσει στην Νιρβάνα, μιᾶ κατάσταση δηλ. ύπέρτατης μακαριότητας, έξω από τά όρια τής

ατομικῆς ὑπαρξης, ἔξω ἀπό τά ὄρια τοῦ ἀτομικοῦ ἐγώ καί πέρα ἀπό τό σῶμα, τό συναίσθημα, τόν νοῦ καί κάθε ἄλλη κοινή ἐμπειρία καθημερινῆς ζωῆς.

Σ' αὐτές ἀκριβῶς τίς μεταλλαγές, μεταπτώσεις καί τήν τελική πάλι ἀναγωγή στήν πρωταρχική ἀλλά καί ἀσύλληπτη στούς προσδιορισμούς της ὑπαρξιακή πηγὴ συνίσταται ὡς ἐπὶ τό πλεῖστον ὁ βασικός πυρήνας τῶν περισσοτέρων ἀρχαίων ἀνατολικῶν φιλοσοφικῶν δοξασιῶν. Πρόκειται γιά ἓνα τριαδικό κύκλο, ὅπου τήν πρώτη θέση τήν κατέχει μιά ἀκίνητη καί αἰώνια ὑπαρξιακή ἀφετηρία, τήν δεύτερη θέση ὁ κόσμος τῶν φαινομένων, ὁ κόσμος τῶν φθαρτῶν ὑπάρξεων, καί τήν τρίτη ἢ διαδικασία τῆς ἐπιστροφῆς στήν πρωταρχική ἀφετηρία ἀπ' ὅπου ἐγινε ἡ ἐκκίνηση τοῦ ὑπαρξιακοῦ κύκλου. Ἡ ἐπίδραση αὐτῆς τῆς κεντρικῆς ἀνατολικῆς φιλοσοφικῆς ἀντίληψης στήν Πλωτινική θεωρία περί ἀπορροῆς εἶναι φανερή. Γενικά εἶναι γνωστό ὅτι σέ ὅλη τή Νεοπλατωνική διανόηση τό πνεῦμα τῶν ἀνατολικῶν θρησκείων καί οἱ ἀρχαῖες ἀνατολικές φιλοσοφικές δοξασίες ἐπέδρασαν ἀρκετά. Δέν θά ἦταν μάλιστα ὑπερβολή νά ποῦμε ὅτι στοιχεῖα αὐτῶν τῶν τελευταίων ἀναμείχθηκαν μ' ἐκεῖνα τῆς Πλατωνικῆς καί Πλωτινικῆς παράδοσης καί ἀποτελέσαν ἑνιαῖο σύνολο.

Οἱ Νεοπλατωνιστές ὁμως ἐκεῖνοι πού κατ' ἐξοχήν συστηματοποίησαν τήν εἴσοδο τῆς τριάδας ὡς φιλοσοφικῆς ἔννοιας στόν Νεοπλατωνισμό καί τήν ἐμπλούτισαν μέ μιά πιο καθαρή ἐξελικτική καί διαλεκτική διάσταση, ἦταν ὁ Ἰάμβλιχος, μαθητής τοῦ Πορφυρίου (3ος αἰών μέ ἀρχές 4ου μ.Χ.) κι ὁ Πρόκλος, ὁ σημαντικώτερος ἐκπρόσωπος τῆς Ἀθηναϊκῆς Νεοπλατωνικῆς Σχολῆς (410-485 μ.Χ.). Καί ὁ ἓνας καί ὁ ἄλλος, ὡς γνωστό, συνέλαβαν τό Ὄν καί τόν κόσμο μ' ἓνα σύστημα πολύπλοκων ὄντολογικῶν διαβαθμίσεων, πού περιλαμβάνει ὄχι μόνο φιλοσοφικές ἔννοιες ἀλλά καί μυθολογικές καί θεολογικές καί πού στηρίζεται στήν ἀρχή τῆς τριαδικῆς ἐξελικτικῆς κίνησης¹⁰. Ἡ ἀρχή αὐτή μπορούμε νά ποῦμε ὅτι ἀποτελεῖ τό κινητικό καί ζωντανό στοιχεῖο στό συνολικό σύστημα πού κατά τ' ἄλλα, λόγω τῶν συνεχῶν λεπτομερῶν διαβαθμίσεων καί διαιρέσεων, δίνει κάποια ἐντύπωση σχολαστικῆς σύλληψης τοῦ Ὄντος καί τοῦ κόσμου πού ἀπορρέει ἀπ' αὐτόν.

Γιά τόν Ἰάμβλιχο ἡ πρωταρχική ἀρχή εἶναι ἡ «Ἄρρητος Ἀρχή», «ἐπέκεινα καί τοῦ Ὄντος». Ἀκολουθεῖ τό Ὄν ἀπ' ὅπου ἐκπορεύεται ὁ νοῦς πού χωρίζεται στό «νοητό» (οἱ ιδέες) καί στό «νοερό» (οἱ ψυχές). Ἀπό τό νοητό ξεκινάει ἡ τριάδα τῆς ὑπαρξης, τῆς δύναμης τῆς ὑπαρξης καί τῆς νόησης τῆς δύναμης. Ἀπό τό «νοερό» ξεκινᾷ ἡ τριάδα τοῦ νοῦ, τῆς δύναμης, καί τοῦ δημιουργοῦ. Μετά ἀπ' αὐτές τίς δύο βασικές τριάδες ἀκολουθεῖ σειρά ἄλλη τριάδων πού συνολικά ἀποτελεῖ τόν κόσμο τῶν ὑπερκόσμιων Θεῶν. Μετά τοὺς ὑπερκόσμιους Θεούς τοποθετοῦνται οἱ ἐγκόσμιοι Θεοί, πού διαιροῦνται πάλι στούς Οὐράνιους (360 τάξεις Θεῶν) στούς ὑποουράνιους (72 τάξεις Θεῶν) καί στούς φυσικούς Θεούς (42 τάξεις Θεῶν). Μετά τοὺς ἐγκόσμιους Θεούς ἔρχεται ἡ τριάδα τῶν ἀγγέλων, τῶν δαιμόνων καί τῶν ἡρώων.

Γιά τόν Πρόκλο ὁ Θεός βρίσκεται καί πάλι πέρα ἀπό κάθε ἐνότητα καί οὐσία («ἐπέκεινα τῆς οὐσίας») ὡς «τό ἀναιτίως αἴτιον». Ἀπ' αὐτόν ἐκπορεύεται τό ἓν κι ἀπό τό ἓν οἱ αὐτοτελεῖς «ἐνάδες» πού ἀποτελοῦν ὑπερκόσμιες ἐνότητες καί ὑπέρτατους Θεούς γεμάτους ἀγαθότητα καί πρόνοια γιά τίς ὑπάρξεις τῶν κατώτερων ὄντολογικῶν βαθμίδων. Ἀπ' τίς ἐνάδες ἐκπορεύεται ὁ νοῦς πού

χωρίζεται στην τριάδα του «νοητού» —περιλαμβάνει τό ὄν—, του «νοητού μαζί και νοεροῦ» —περιλαμβάνει τήν ζωή—, και του «νοεροῦ» —πού περιλαμβάνει τήν νόηση—. Ἀπό τό «νοητό» ἐκπορεύεται τό πέρας, τό ἄπειρο και τό μικτό. Ἀπό τό «νοερό και νοητό» ἐκπορεύεται τό ἔν, ἡ δύναμη και ἡ ζωή. Κι' ἀπό τό «νοερό» προέρχεται ἡ τριάδα του πατέρα, τῆς δύναμης και τῆς νόησης. Στή συνέχεια ἀκολουθοῦν ἄλλες τριάδες που ἡ κάθε μιά ἔχει τό ὄνομα κάποιου ἀρχαίου Θεοῦ. Στίς τελευταῖες βαθμίδες περιλαμβάνονται οἱ Θεοί, οἱ δαίμονες και οἱ ἥρωες. Τέλος ἡ ἀνθρώπινη ψυχή περιλαμβάνει τό λογικό, τό ἄλογο και τό θεῖο στοιχεῖο, ἐνώ ἡ ὕλη δέν προέρχεται ἀπό τήν ψυχή, ὅπως φρονοῦσε ὁ Πλωτῖνος, ἀλλά ἀπό τό ἄπειρο.

Ἡ τριαδική ἐξελικτική κίνηση στόν Ἰάμβλιχο πραγματοποιεῖται σύμφωνα μέ τό σύστημα του λεγόμενου «διάκοσμου». Ἡ πρώτη φάση εἶναι τό «μένον», μιά κατάσταση δηλ. ὅπου μιά ὑπαρξιακή μονάδα αὐτοεπιβεβαιώνεται και μένει μέσα στόν ἴδιο τόν ἑαυτό της, ἡ δεύτερη φάση εἶναι τό «προῖόν», στάδιο στό ὁποῖο δηλ. γεννιέται κάτι διαφορετικό ἀπό τήν ἀρχική ὑπαρξιακή μονάδα, ἂν και παράγωγο αὐτῆς, και ἡ τρίτη φάση εἶναι τό «ἐπιστρέφον», στάδιο δηλ. ὅπου τό παράγωγο τῆς ἀρχικῆς μονάδας, τό «προῖόν», ἂν και χωρίστηκε ἀπ' αὐτήν, ἀκριβῶς γιατί παραμένει συγγενικό ὡς πρός αὐτήν ἔχει τάση νά ἐπιστρέψει κοντά της. Στόν Πρόκλο οἱ τρεῖς φάσεις ὀνομάζονται «μονή», «πρόοδος» και «ἐπιστροφή». Ἡ κεντρική ἔννοια τῆς τριάδας, που ὑπολανθάνει σέ ὄλο τό Πλωτινικό σύστημα, μετεξελίσσεται και διαμορφώνεται σέ οἶονεῖ θεωρητικό-μεθοδολογικό ἐργαλεῖο, μέ τό ὁποῖο οἰκοδομεῖται κατά βαθμίδες ἕνα πολύπλοκο ὄντολογικό σύστημα.

Αὐτό που ἀξίζει νά προσεχθεῖ εἶναι ὅτι ἡ τριαδική κίνηση ἔχει πιά διαρκή ἐξελικτικό χαρακτήρα, δέν καταλήγει σέ μιά ἀπλή πάλι ταύτιση μέ τό ἀρχικό ὄν ἀλλά ὀδηγεῖ στην γέννηση πολλῶν και διαφορετικῶν ὄντοτήτων κλιμακωτά και παραγωγικά. Ἀπό τό Ὑπέρτατο Ἐν φθάνουμε σέ μιά κατιοῦσα ὄντολογική πολλαπλότητα. Αὐτό που ἐπιστρέφει στό ἀρχικό ὄν («μένον» ἢ «μονή») δέν εἶναι ἀκριβῶς τό ἴδιο μέ αὐτό που ἀπορρέει ἀπό τό προηγούμενο («προῖόν» ἢ «πρόοδος»), ἀλλά οὔτε καταλήγει ν' ἀφομοιώνεται ἀπ' αὐτό. Διαμορφώνεται τελικά ὡς μιά ἄλλη νέα κατάσταση που τείνει πρός τήν ἀρχική ὄντολογική προέλευση, ἀλλά δέν ἐπαναλαμβάνει οὔτε ταυτίζεται μέ τήν δική της ἀκριβῶς ὑπόσταση. Μέσα λοιπόν ἀπό διαλεκτικές ἐντάσεις τό ὄν συνεχῶς ἀναδημιουργεῖται, κλιμακώνεται και συγκροτεῖται σ' ἕνα κλειστό σύστημα.

Ἡ συγγένεια του παραπάνω τριαδικοῦ ἐξελικτικοῦ σχήματος πρός τήν Χεγκελιανή ἐξελικτική τριάδα σ' ἐξωτερικό κυρίως ἐπίπεδο εἶναι φανερή¹¹. Βέβαια ὁ Ἰάμβλιχος και ὁ Πρόκλος ἀναφέρονται κυρίως σέ θεϊκές και μυθολογικές δυνάμεις, ἐνώ ὁ Χέγκελ σέ ἔννοιες και ιδέες. Οἱ θεωρίες τους δηλ. ἔχουν διαφορετικό ὄντολογικό περιεχόμενο, ἂν και οἱ τρεῖς βρίσκονται στόν εὐρύτερο χῶρο τῆς Ἰδεαλιστικῆς φιλοσοφίας. Ἀκόμη, γιά νά εἶμαστε ἀκριβεῖς, ὀφείλουμε νά ἐπισημάνουμε κι ἄλλες διαφορές μεταξύ τῆς Νεοπλατωνικῆς και τῆς Χεγκελιανῆς τριαδικῆς ἐξελικτικῆς κίνησης. Ἡ πρώτη χρησιμοποιεῖται γιά νά ἐξηγήσει τήν «πρός τά κάτω» κλιμάκωση τῶν ὄντων, ἐνώ ἡ δεύτερη δέν ἔχει μόνο κατιοῦσα ἀλλά κι ἀνιοῦσα κατεύθυνση. (Ἡ ἀντίθεση στην Ἀπόλυτη Ἰδέα εἶναι ὁ φυσικός ὕλικός κόσμος, ἀλλά ἡ σύνθεση ὡς τρίτο στάδιο τῆς διαλεκτικῆς κίνησης, ὅπου συνενώνονται σέ μιά ἀνώτερη νέα μορφή τά χαρακτηριστικά στοιχεῖα τῶν δύο

προηγούμενων σταδίων, είναι ή άνωψωτική πορεία του άυτοσυνειδητοποιουμένου πνεύματος. Η πεμπτουσία της Χεγκελιανής διαλεκτικής βρίσκεται άκριβώς σ' αυτή την άνώτερη ένότητα του τρίτου σταδίου, όπου οί αντίθεσεις αίρονται μέσω μιās άνιούσας κατεύθυνσης της πνευματικής άυτοσυνειδησίας, που σ' επίπεδο ιστορίας κορυφώνεται στο μόρφωμα του Κράτους και σ' επίπεδο θεωρητικής ζωής στο νόημα και στην άσκηση της φιλοσοφίας).

Στήν περίπτωση όμως των παραπάνω Νεοπλατωνικών συστημάτων ή νέα όντότητα που τελικά παράγεται σε τρίτο στάδιο από την τριαδική κίνηση δέν είναι άκριβώς άνώτερη των προηγούμενων, άφοϋ τοποθετείται στα πλαίσια μιās διαδικασίας που κινείται κλιμακωτά προς κατώτερες όντολογικές βαθμίδες. Όστόσο μπορούμε νά κάνουμε την εξής λεπτή παρατήρηση. Η νέα όντότητα της τρίτης βαθμίδας, καθώς «έπιστρέφει» ή τείνει προς την ταύτισή της προς την άρχική όντότητα της τριάδας («μένον» ή «μονή»), συνειδητοποιεί κι ένεργοποιεί τ' άνώτερα δυνατά όντολογικά στοιχεία που περικλείει, που αντιστοιχοϋν προς την άρχική όντότητα και που είναι εκείνα που της δίνουν την όντολογική συγγένεια

προς αυτήν. Κι αυτό μπορεί νά θεωρηθεί σαν κοινό σημείο με την έννοια και την κατάσταση της άνωτερότητας της «σύνθεσης» —συγκριτικά με τά δύο προηγούμενα στάδια της θέσης και της αντίθεσης— της Χεγκελιανής διαλεκτικής.

Άκόμη στην Νεοπλατωνική αυτή τριαδική διαλεκτική ή δεύτερη φάση της «προόδου» δέν είναι βέβαιο ότι επέχει άκριβώς την έννοια της αντίθεσης του Χεγκελιανού σχήματος, διότι ο βαθμός αντιθετικότητας κι άσυμβατότητας προς την άρχική φάση της «μονής» δέν είναι τόσο ισχυρός όσο στην περίπτωση του δεύτερου σταδίου της Χεγκελιανής τριάδας σε σχέση με τό πρώτο εκείνο της θέσης. Στην φάση της «προόδου» δέν δημιουργείται άκριβώς μιá όντότητα που αίρει ή «άρνειται» άκριβώς την πρώτη φάση της «μονής». Άπλά έχουμε μιá διαφοροποίηση, που γεννά βέβαια κάποια αντίθεση, χωρίς όμως νά αίρει κάποια όχι μικρή κοινή όντολογική βάση ένοποιητικού χαρακτήρα, πάνω στην όποια κυλάει άκριβώς αυτή ή διαδικασία της όντολογικής μετεξέλιξης. Π.χ. οί άυτοτελείς «ένάδες» δέν είναι άκριβώς ή άρνηση του ενός, αλλά παράγωγά του που διαφοροποιοϋνται μέν άπ' αυτό, αλλά στην τρίτη φάση τείνουν νά επιστρέψουν σ' αυτό. Δέν βεβαιώνεται άκριβώς τό σχήμα: είναι —μή είναι— γίνεσθαι, αλλά ένα σχήμα τριαδικής δημιουργικής μετεξέλιξης «άπό τά πάνω» προς «τά κάτω» (συνθετικά, παραγωγικά δηλ.) όπου στο τρίτο στάδιο ύπάρχει ή τάση επανόδου στην άρχική ύπαρξιακή πηγή, χωρίς όμως νά ύπάρχει και εκείνη ή συνένωση των χαρακτηριστικών στοιχείων των προηγούμενων σταδίων σε μιá κατάσταση που νά είναι άνώτερη των προηγούμενων σταδίων της εξέλιξης τόσο κατά τόν τρόπο της έσωτερικής συγκρότησης και όντολογικής δόμησης όσο και κατά την μορφή της. Ό Νοϋς, π.χ., δέν μπορεί νά γίνει δεκτό ότι είναι άνώτερος ως «σύνθεση» του ίδιου του Ένός.

Σε κάθε περίπτωση όμως αυτό που έχει κυρίως σημασία σχετικά με τις διαλεκτικές τριάδες του Ίάμβλιχου και του Πρόκλου είναι ότι στο νόημά τους περιέχεται ή δυναμική σύλληψη ενός διαλεκτικού σχήματος που μέσα από τις αντίθεσεις δημιουργεί μιá νέα όντότητα. Άσχετα δηλ. από τό όντολογικό του περιεχόμενο κρατάει άκέραιη την μεθοδολογική του άξια. Μεταξύ του Νεοπλατω-

νικοῦ σχήματος καί τῆς Χεγκελιανῆς τριάδας ἀπλῶς κάποια ὁμοιότητα ἐπισημάνουμε κι ὄχι ἀκριβῶς μιά πλήρη ἀντιστοιχία¹². Κι ἡ ὁμοιότητα ἐπισημάνθηκε ἀπ' αὐτήν ἀκριβῶς τήν μεθοδολογική σκοπιὰ κι ὄχι ἀπό τήν σκοπιὰ τοῦ ὄντολογικοῦ περιεχομένου τῶν ὑπό σύγκριση θεωριῶν.

Στήν τριαδική διαλεκτική τῆς Νεοπλατωνικῆς διανόησης, καθῶς μάλιστα αὐτή ἡ τελευταία βρισκόταν σε συνειδητή ἀντίθεση πρός τόν Χριστιανισμό —πού τόν ἀντιμετώπιζε ὡς μονιστική ἀνατολικῆς προέλευσης θρησκεία πού ἔτεινε νά θέσει στό περιθώριο τήν πλουραλιστική Ἑλληνική σκέψη καί τόν Ἑλληνικό πολυθεϊσμό— διαπιστώνεται ἡ προσπάθεια τῆς ἀρχαίας Ἑλληνικῆς φιλοσοφικῆς διανόησης νά κρατήσῃ τήν κινητικότητα της, τόν πνευματικό της πλοῦτο, τήν δημιουργική της φαντασία, τόν δυναμισμό καί τό διαλεκτικό της στοιχεῖο σέ ἰδεαλιστικά βέβαια πλαίσια, ἀκόμη καί μέσα στήν παρακμή της. Διαπιστώνεται ὅτι θέλει νά προτάσῃ στό ἐπερχόμενο καί ἀνερχόμενο Χριστιανικό ρεῦμα, πού ξεκινάει ἀπό δογματικές μὴ Ἑλληνικές θρησκευτικές θέσεις, ἕνα διανοητικό πλουραλισμό καί δυναμισμό, ἔστω ἀναμεμιγμένο μέ στοιχεῖα θεολογίας καί ἀνατολικῶν θρησκευτικῶν δοξασιῶν.

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

1. Ἐννεάδες 2, 9 κεφ., 1. Βλ. Plotin, *Ennéades*, Société d'édition "Les belles Lettres", Paris, 1924, Ἐπιμέλεια Emile Bréhier, τομ. II, σελ. 111.
2. ὅπ. παραπ. τομ. V, σελ. 79.
3. Πλωτίνου, Ἐννεάδες, τομ. 4ος, Ἐκδ. Πάπυρος, Ἀθήνα, 1960 σελ. 320.
4. Ὅμοια σελ. 320 καί 322.
5. Ἡ κινητικότητα βέβαια ἐδῶ πρέπει νά συλληφθεῖ μέ μιά εἰδική μεταφυσική ἔννοια κι ἐξω ἀπ' τά συμβατικά σχήματα τῆς κίνησης τῶν ὑλικῶν ὄντοτήτων μέσα στό χῶρο. Ἡ παραγωγή τῶν ὄντολογικῶν βαθμίδων μέσω τῆς ἀπορροῆς καί ἡ ἐπιστροφή μέσω τῆς ἔκστασης στό ἀρχικό ἐν δέν ἀποτελεῖ, οὔτε προϋποθέτει, οὔτε σχετίζεται ἀναγκαστικά μέ μιά συμβατική κίνηση μέσα στόν χῶρο.
6. Ἐνδεχομένως αὐτή ἡ διάχυτη ἐνιστική ἀντίληψη σέ ὅλο τό Πλωτινικό σύστημα, ὅτι δηλ. τά πάντα ἀπορρέουν ἀπό τό ἐν καί τά πάντα μποροῦν νά ἀναχθοῦν στό ἐν, δημιούργησε τήν ἐντύπωση σέ ὀρισμένους φιλοσόφους ἢ μελετητές τῆς φιλοσοφίας ὅτι ὁ Πλωτίνος σέ τελευταία ἀνάλυση πίστευε σ' ἕνα εἶδος Πανθεϊσμοῦ. Κάτι τέτοιο ἀποδέχεται καί ὁ Εὐάγγελος Μουτσόπουλος κάτω ὁμοίως ἀπό «ὀρισμένες προϋποθέσεις» ὅπως ὁ ἴδιος λέει. (Βλ. Ε. Μουτσόπουλος, *Εἰσαγωγή εἰς τήν Φιλοσοφία*, Ἀθήνα 1970, σελ. 68-69. Στό σημεῖο ὁμοίως αὐτό γίνεται μέν λόγος γιά κάποιες «προϋποθέσεις» κάτω ἀπό τίς ὁποῖες ἡ Πλωτινική θεωρία μπορεῖ νά συλληφθεῖ ὡς πανθεϊστική, ἀλλά δέν ἀναπτύσσεται τό περιεχόμενο αὐτῶν τῶν προϋποθέσεων). Γι' αὐτή τήν ἄποψη ἐμεῖς διατηροῦμε ἐπιφυλάξεις, γιατί ἄλλη εἶναι ἡ ἔννοια τῆς διάχυσης τοῦ Θεοῦ μέσα στόν Κόσμο, κι ἄλλη ἐκείνη τῆς δημιουργίας τοῦ Κόσμου μέσω οἰονεῖ «ἀκτινοβολίας» τοῦ πρωταρχικοῦ ἐνός καί χωρίς νά σημειωθεῖ καμμιά κίνηση ἢ μεταβολή μέσα στοῦς κόλπους του «μένοντας αἰεὶ τοῦ προτέρου ἐν τῇ οἰκείᾳ ἔδρᾳ» Βλ. Κ. Γ. Γεωργούλη, *Ἱστορία τῆς Ἑλληνικῆς Φιλοσοφίας*, ἔκδ. Δ. Παπαδήμα, τομ. Β', στό κεφ. «περί τῆς διδασκαλίας τῶν ἀπορροῶν» τοῦ Πλωτίνου.
7. βλ. Ν.Ι. Λούβαρη, *Ἱστορία τῆς Φιλοσοφίας*, ἔκδ. Ἐλευθερουδάκη-Νίκα, Ἀθήνα, σελ. 136 ἐπ.
8. Βλ. Plotin, *Ennéades*, Paris 1924, ὅπ. παραπ.
9. Βλ. Κ.Γ. Γεωργούλη, *Ἱστορία τῆς Ἑλληνικῆς Φιλοσοφίας*, ἔκδ. Δ. Παπαδήμα, τομ. Β', σελ. 552 ἐπ. (περί τῆς ἐσωτερικῆς ζωῆς τῆς ψυχῆς).
10. Ἐκτός ἀπό τοὺς κύριους εἰσηγητές τῆς τριαδικῆς ἐξελικτικῆς κίνησης στήν Νεοπλατωνική φιλοσοφία μποροῦμε ἀκόμη ν' ἀναφέρουμε ὡς ὑποστηρικτὴ τῆς συστηματικῆς τριαδικῆς κλιμάκωσης τῶν ὄντων καί τόν μαθητὴ τοῦ Ἰάμβλιχου Θεόδωρο ἐξ Ἀσίνης. Κι αὐτός μετὰ τήν πρώτη «ἄρρητη» ἀρχή θέτει τόν νοῦν διαχωριζόμενο σέ τρεῖς τριάδες, τήν νοητή, τήν νοερή καί τήν δημιουργική. Μετὰ ἀπ' αὐτές θέτει μιά τριάδα ψυχῶν κ.ο.κ.
11. Βλ. Κ.Γ. Γεωργούλη, *Ἱστορία τῆς Ἑλληνικῆς Φιλοσοφίας*, ὅπ. παρ., σελ. 564 καί 566 Ν.Ι. Λούβαρη, ὅπ. παρ., σελ. 138. Χ. Θεοδωρίδη, *Εἰσαγωγή στήν Φιλοσοφία*, τομ. 1, 2η ἔκδοση, σελ. 291.
12. Ὁ Κ.Γ. Γεωργούλης στό βιβλίον του *Ἱστορία τῆς Ἑλληνικῆς Φιλοσοφίας*, (ὅπ. παρ. σελ. 566), ὁμιλεῖ γιά πλήρη ἀντιστοιχία. Σχετικά ἀκόμη μέ τό τριαδικό σχῆμα τοῦ Ἰάμβλιχου ἔχει τήν γνώμη ὅτι ἀποτελέσῃ τήν ἀφετηρία ἀπό τήν ὁποία ξεκίνησε ὁ Ἐγελος γιά νά διατυπώσῃ τήν διαλεκτική του θεωρία (βλ. σελ. 564). Ὁ ἴδιος ὑποστηρίζει ὅτι ἡ Νεοπλατωνική διαλεκτική εἶχε ἐπηρεάσει γενικώτερα τήν σκέψη τοῦ Χέγκελ. Ὁ ἴδιος ὁ

Χέγκελ στην *Φιλοσοφία της Ιστορίας* (βλ. σελ. 331-332, έκδ. Ἀναγνωστίδη) ἐμβαθύνοντας στην ἔννοια τῆς Χριστιανικῆς Τριάδας λέγει ὅτι δὲν ἀποτελεῖ τίποτε ἄλλο παρά μιὰ σύλληψη τοῦ Ἐνός κάτω ἀπὸ τρία πρόσωπα: «Πατήρ, Υἱός, κι αὐτὴ ἡ διαφορὰ στὴν ἐνότητά της ὡς τὸ Πνεῦμα. Γιατί τὸ πνεῦμα ἀντιτίθεται σὰν τὸ Ἄλλο τοῦ πρὸς τὸν ἑαυτό του καὶ εἶναι ἡ ἐπιστροφή αὐτῆς τῆς διαφορᾶς στὸν ἑαυτό του. Τὸ Ἄλλο, ὅταν τὸ ἀντιληφθοῦμε μέσα στὴν καθαρὴ Ἰδέα εἶναι ὁ Υἱὸς τοῦ Θεοῦ, ἀλλὰ αὐτὸ τὸ ἄλλο μέσα στὴν ἀκριβολογία του, εἶναι ὁ κόσμος, ἡ φύση καὶ τὸ τελειωμένο πνεῦμα. Τὸ τελειωμένο πνεῦμα λοιπὸν εἶναι τοποθετημένο αὐτὸ τὸ ἴδιο σὰν μιὰ στιγμή τοῦ Θεοῦ». Ἀλλὰ μιὰ τέτοια σύλληψη τοῦ διαλεκτικοῦ διαχωρισμοῦ τοῦ Ἐνός καὶ τῆς ἐπιστροφῆς τῆς «διαφορᾶς», πού προέκυψε ἀπ' τὴν διαφοροποίηση καὶ «ἀλλοτρίωση» τῆς πρώτης ἀρχῆς, στὸν ἑαυτό της, δὲν θυμίζει τὰ τριαδικὰ διαλεκτικὰ σχήματα τοῦ Ἰάμβλιχου καὶ τοῦ Πρόκλου; Στὴν Εἰσαγωγή τους γιὰ τὴν Χεγκελιανὴ διαλεκτικὴ οἱ N. Guterman καὶ H. Lefebvre (βλ. Χέγκελ, *Φιλοσοφία τῆς Φύσης* με Εἰσαγωγή στὴν Χεγκελιανὴ διαλεκτικὴ, έκδ. Ἀναγνωστίδη), στὸ κεφάλαιο περὶ τῆς ἀλλοτρίωσης τῆς Ἰδέας ἐπισημαίνουν ἀκριβῶς τὴν σημασία τῆς Χεγκελιανῆς σύλληψης τοῦ «νά βγαίνει ἡ ἰδέα ἀπ' τὸν ἑαυτό της, νά γίνεται κάτι ἄλλο» κι ὕστερα ἡ ἴδια νά ξαναβρίσκει, νά συνειδητοποιεῖ ἐκ νέου τὸν ἑαυτό της κατὰ ἀναβαθμίδες (φύση, ζωὴ, κοινωνία, τέχνη, θρησκεία, φιλοσοφία) ὡς ἐάν νά ἐπιστρέφει ἀπὸ τὸ σημεῖο ἀκριβῶς πού ξεκίνησε. Ἀλλ' αὐτὸ θυμίζει καὶ πάλι τὴν σύλληψη τῶν Νεοπλατωνικῶν περὶ παραγωγῆς τῶν ὄντων ἀπὸ τὴν ἀρχικὴ πηγὴ τοῦ Ἐνός σύμφωνα με τὸ τριαδικὸ σχῆμα τῆς διαφοροποίησης ἀπὸ τὴν πρώτη ὄντοτητα, ἀλλὰ παράλληλα καὶ τῆς τάσης γιὰ ἐπιστροφή σ' αὐτὴν τὴν ἴδια.

ΔΡ ΦΙΛΙΠΠΟΣ ΝΙΚΟΛΟΠΟΥΛΟΣ
ΚΟΙΝΩΝΙΟΛΟΓΟΣ - ΝΟΜΙΚΟΣ